LENİNİZM'İN DİN EĞİTİM-ÖĞRETİMİNE KARŞI İDEOLOJİK VE SİYASAL TAVRI

A- LENİN[2] VE DİN

Bu konuyu müstakil bir başlık halinde ele almamızın sebebi şudur: Lenin, Komünist Partisi'nin kurucusu, Marksizm'in hem teorisyeni hem de pratisyenidir. Mesela Lenin, 1919'da Rusya Komünist Partisi (RKP)'nin sekizinci kongresinde taslak programa "din" ile ilgili şu maddeyi koydurmuştu:

---

2 Vladimir İlyiç ULYANOV, Rus devlet adamı, 1870-1924. Bir eğitim müfettişinin oğlu. Hukuk okudu (1893) ve Marksist çevrelerle ilişki kurdu. Yayımladığı çeşitli kalem kavgası yazılarında nazariye ile eylemi birbirinden ayırmadı. Üç şeyi kendine amaç edinmişti: Marksistleri birleştirmek, Marksist eğitimi yaymak, Marks'ın yolundan şaşmamak. Bir ara üç yıllığına Sibirya'da mahkûm edildi (1897-1900). 7 Kasım veya eski Rus takvimine göre 25 Ekim'de ("Ekim Devrimi" deyimi buradan gelir) Sovyetler Kongresi, sadece Bolşeviklerden meydana gelen Halk Komiserleri Konseyi'nin başkanlığına Lenin'i getirdi. Proletarya diktatörlüğünü tesis etti, 19 Ocak 1917'de kurucu meclisi dağıttı, 7 Aralık'ta Çeka (gizli polis), 28 Ocak 1918'de Kızıl ordu'yu kurdu. Başkenti Petrograd'dan Moskova'ya taşıdı (1918). Kendisini büsbütün savaş komünizminin siyasî ve iktisadi güçlenmesine verebilmek için askeri işleri Troçki'ye bıraktı. Bir inme yüzünden 21 Ocak 1924'te öldü. Daha fazla bilgi için ansiklopedilerin "Lenin" maddesine bakınız. (Meydan Larousse, Meydan Yayınevi, İstanbul, 1972.)

"Din konusuna gelince; RKP'nin politikası sadece kilisenin devletten ve okulun kiliseden ayrılmasını kararnameye bağlamak olmayıp, aynı zamanda partinin hedefi, sömüren sınıflar ile örgütlü dinî propaganda arasındaki bağları tümüyle yok etmek ve çalışan insanları dinî önyargılardan gerçekten kurtarmaktır. Bu amaçla en yaygın bilimsel eğitim ve din-karşıtı propaganda örgütlenmelidir. Yine de inananların dinî duygularını incitmekten de kaçınmaya dikkat edilmelidir, çünkü bu yalnızca dinî bağnazlığın artmasına yarar.[3]

Lenin, programın bu maddesinde dinî duyguları incitmemekten bahsetmekte, ancak uygulama hiç de öyle olmamaktadır. Dine karşı tavır özellikle 1920'li ve 30'lu yıllarda o derece düşmancadır ki, tarihî safhalar araştırıldığında bu açıkça görülmektedir. Gerçi sivil savaş yılları (1917-1942) boyunca Müslümanlara karşı tavır, özellikle Bolşeviklerin yeterince güçlü olmadığı ya da Sovyetlerin ulaşamadığı bölgelerde çok güçlü sayılmayabilir.[4] Ancak bu tavrın ne derece düşmanca hale gelebileceği çalışmamızın ileriki bölümlerinde görülecektir.

Lenin'in, hükümeti tam olarak eline almasından önce, partinin din konusundaki faaliyetleri onun şu meslektaşlarınca ele alınıyordu: Krasikov, Yaroslavski, Skvortsov, Lunacharski, Bruevih ve bir müddet için Troçki Krasikov 1918'de Narkomyust'un yerine Dinî Kültürler Departmanında görev alırken, 1921-22 yıllarında da Troçki parti içinde din karşıtı propagandadan mesul konuma getirilmişti. Bu görevlendirme, 1922'de Merkez Komitesi'nin E. Yaroslavski'nin başkanlığında "Din Karşıtı Propaganda Komisyonu" kuruluşuna kadar devam etti. Rejimin bu ilk yıllarında aydınlanma komiseri başkanı Lunancharski parti

---

3 Bociurkiw, Bohdan R., Lenin and Religion, (Lenin ve Din), s. 24, Smith's Printing Com. London, 1967.

4 Bociurkiw, a.e., s. 25.

düşüncelerini yaymakla görevli N.K. Krupskaya ve Skvortsov-Stepanov'un din karşıtı propaganda da oldukça önemli rolleri oldu. Bu şahısların, temel din düşmanlığında anlaşmalarına karşın, din karşıtı mücadeledeki yaklaşım ve metotları farklılık göstermiştir.[5] Lenin'in de farkına vardığı bir gerçek şuydu. Toplulukların dinî inanç ve eğitimlerini yok etmek, burjuvaziyi yok etmekten daha da zordu.[6]

Ayrıca, Lenin'in bir türlü farkına varamadığı ya da fark etmek istemediği bir olay daha vardı. O da insanın yapısında bulunan "din duygusu" ya da "din ihtiyacı" idi. Din duygusunu yok edemeyeceğini anlayan Lenin, insanın özünden çıktığını iddia ettiği "sınıfsız toplum" düşüncesini[7] din duygusunun yerine ikame etmeye çalışmıştı. Ayrıca ona göre ahlâk da farklı bir şekil almalıydı. Bu nedenle özellikle son yapıtlarında "komünist ahlak"tan bahsediyordu. Ona göre dinî inançlar tamamen sınıf çatışmalarının ürünüydü. Din eğitiminin yerini-çalışmamızın ileriki bölümlerinde de görüleceği üzere "tanrısızlık eğitimi" almalıydı. Lenin'in "din" konusundaki görüşlerini burada ayrı bir başlık halinde ele alma zarureti hissediyoruz. Bu nedenle, daha çok onun "Eserler" (Collected Works) adı verilen külliyatına müracaat ederek "din" konusundaki görüşlerini ele alacağız. Ancak, bizzat onun külliyatını tetkik ederek değil de, bu konuda yapılan müstakil araştırmaları kullanmanın ve bu değerli çalışmalardan faydalanmanın araştırma hedefimiz açısından bize daha uygun geldiğini burada belirtmiş olalım.

Lenin'in "din" konusundaki görüşlerini biraz ayrıntılı bir şekilde ele almak isteyişimizin bazı nedenleri şunlar olabilir: Lenin, Bolşevik ihtilalının ve buna bağlı olarak Komünist ideo-

---

5 Bociurkiw, *a.c.*, s. 25-26.
6 Bociurkiw, *a.c.*, s. 26.
7 Bociurkiw, *a.c.*, s. 27.

lojinin hem teorisyeni hem de pratisyenidir. Marks ve Engels'in fikirlerinden büyük ölçüde etkilenmiştir. Lenin'in hem ihtilalı gerçekleştirmesi hem de partinin başına geçmiş olması, ona, özellikle din-ekonomi konularındaki fikirlerini uygulama imkânı vermiştir. Lenin'in ve partisinin devrim sonrası dine karşı oldukça düşmanca sayılabilecek uygulamalarının, hatta dinî bütün bütün yok etme/imha faaliyetlerinin fikri kökenlerini ortaya koymak araştırmamız açısından önemliydi. Bu nedenle, hiçbir yoruma girmeden Lenin'in "din" konusundaki görüşlerini aşağıya alıyoruz.

B- LENİN'İN "DİN" KONUSUNDAKİ GÖRÜŞLERİ[8]

"Ömürleri boyunca didinip yokluk içinde yaşayanlara, bu dünyada iken boyun eğer olmak ve tanrısal bir ödül umuduyla avunmak din'le öğretilir... Din, halk için afyondur. Din, öyle ruhsal bir içkidir ki, kapital köleleri onda insanca düşüncelerini, insana az veya çok yakışan bir yaşama karşı isteklerini boğarlar..." "Din, devletle ilgisiz olmalı ve dinî toplulukların yönetim otoriteleri ile hiçbir bağlantısı bulunmamalıdır..." "Bir yurttaşın dinînin resmî belgelerde sadece anılmasına bile tartışmasız son vermek gerekir..."[9]

"Sosyal-Demokrasi bütün dünya görüşünü bilimsel sosyalizme, yani, Marksçılığa dayandırır. Marksçılığın felsefi tabanı, Marks ile Engels'in yineleyerek bildirdikleri gibi, Fransa'da 18. yüzyıl maddeselciliğinin ve Almanya'da Feuerbach'ın (19. yüzyılın ilk yarısı) tarihsel geleneklerini tümüyle alan diya-

8 Lenin'in "din" konusundaki yazmalarının en geniş koleksiyonu, Rusya'da hâlihazırda V.I. Lenin, Religiya, Tserkov Partiya, Moscow, 1930 (V.I. Lenin, Din, Parti Görüşü) şeklinde basılı halidir.

9 Lenin, Collected Works, C.10, s. 83-87 (V.I. Lenin, Din Üstüne, Çev: Ferhat Gelendeş, Başak Yayınları, Ank., 1988, s. 7-12'den naklen)

lektik maddeselcilik, tümüyle tanrı tanımaz ve bütün dinlere kesinlikle düşman bir maddeselciliktir... Din halkın afyonudur. Marks'ın bu özdeyişi bütün Marksçı din görüşünün köşe taşıdır... Marksçılık maddeselciliktir. Böyle olmakla, dine 18. yüzyıl ansiklopedicilerinin maddeselciliği veya Feurbach maddeselciliği denli acımasızca düşmandır. Bu, kuşku götürmez. Ama Marks ile Engels'in diyalektik maddeselciliği Ansiklopedicilerden ve Feurbach'tan ileri gider; çünkü maddeselci felsefeyi tarih alanına, toplumsal bilimlerin alanına uygular. Din'le savaşmalıyız. Bu bütün maddeselciliğin, sonuç olarak Marksçılığın ABC'sidir. Ama Marksçılık ABC'de durup kalmış bir maddeselcilik değildir. Marksçılık daha ileri gider. Der ki: Din'le nasıl savaşılır bilmeyiz. Bunun için de yığınlar arasındaki iman ve din kaynağını maddeci bir yolla açıklamalıyız. Din'le savaş soyut ideolojik vaazla sınırlanamaz... Bir diyalektik maddeselci, dine karşı savaşımı soyut bir biçimde, tümüyle teorik öğütleme tabanında değil de pratikte sınıf savaşımı tabanında ele alan biri olmalıdır... Duma[10] grubumuz, Duma kürsüsünden, dinî halkın afyonu ilan ederken tümüyle doğru davrandı...[11]

"Her dinî fikir, her tanrı fikri, hatta tanrı fikrine yaklaşmak bile son derece süflî bir iştir... En tehlikeli cinsten bir kötülük, en iğrenç bir bulaşıcı hastalıktır. Milyonlarca günah, mülevves fiiller, tecavüz ve bedenî ahlaksızlıklar... En zarif ve ideolojik kisvelere bürünmüş ince bir tanrı fikrinden çok daha az tehlikelidir."[12]

---

10 Duma Meclisi, 1905 devrimci olaylarının bir sonucu olarak çarcı yönetimin toplamaya zorlandığı temsilci organ. Resmen bir yasama organıydı, ama gerçek bir yetkisi yoktu. Seçimler dolaylı, eşitsiz ve genel değildi. Çalışan sınıfların ve Rusya'da yaşayan Rus olmayan insanların pek kısıtlı bir oy hakkı vardı ve işçiler ile köylülerin önemli bir kesiminin oy hakkı yoktu. Bu yasaya göre bir toprak sahibinin oyu 3 kentli burjuva, 15 köylü ve 45 işçi oyuna denkti. (Meydan Larousse, "Duma" md.)

11 Lenin, Collected Works (Eserler), C.15, s. 402-13, a.e.n., ss.19-30.

12 Lenin, Eserler, C.35, s. 88-93 (Komünizm ve Din, Türkiye Ticaret Odaları, Sa-

"Din, bütün ömrünce çalışan ve isteyen insanlara, cennette mükâfatlandırma ümidi vermek suretiyle, dünyadaki hayatlarında miskinliği ve sabretmeyi öğretir. Din bir nevi manevî tuzaktır ki, sermayenin kölesi olanlar kendi insanlıklarını ve daha iyi bir hayat iddialarını ona kaptırmışlardır."[13]

"İnsanlığın din tarafından ezilmesi ve bastırılması sadece cemiyetteki iktisadi baskının bir neticesi ve aksidir."[14]

"İnsanların ve sınıfların ötesindeki bir telakkiden gelen bütün ahlaki hükümleri ret ediyoruz. Bunun bir hile, bir sahtekârlık... Ve işçilerle köylülerin kafalarını bozmak olduğunu söylüyoruz."[15]

"Din halkın afyonudur"... Marks'ın bu düsturu din meselesinde Marksizm'in bütün dünya görüşünün bir temel taşıdır. Marksizm, bütün dünya görüşünün bir temel taşıdır. Marksizm, bütün modern dinlere ve kiliselere, bütün din teşkilatlarına, burjuva reaksiyonunun, sömürmeyi ve işçi sınıfını uyuşturmayı savunmak üzere kullandığı birer organ olarak bakar."[16]

"Bir Marksist, materyalist, yani din düşmanı olmalı, fakat o aynı zamanda bir diyalektik materyalist olmalı, yani dine karşı mücadelesini mücerret ve nazari temellere değil, fakat fiiliyatta devam eden bir sınıf mücadelesi temeline dayandırmalıdır..."[17]

Özellikle bu son alıntımızda Komünist ideoloji ve felsefenin dine/din eğitimine karşı sadece teoride değil, ama aynı zamanda pratikte de büyük bir savaş başlatacağı rahatlıkla anlaşılmaktadır. Bu tepkisellik bazen o derece amansız olmuştur ki, tarihî seyir incelendiğinde, bu tepkilerin en akıl almaz vahşi boyutlara

nayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği Matbaası, Ank., 1966, s. 5'den naklen).

13 Lenin, Eserler, C.10, s. 65-66, a.e.n., s. 6.

14 Lenin, Eserler, C.10, s. 68, a.e.n., s. 6.

15 Lenin, Eserler, C.31, s. 267, a.e.n., s. 6.

16 Lenin, Eserler, C.15., s. 371-2, a.e.n., s. 7.

17 a.y.

ulaştığı rahatlıkla görülebilmektedir. 1995 yılında Rus televizyonu 1. kanalında, cami ve kilise yıkımları ile ilgili gösterilen bir belgeselde izlediğimiz kadarıyla, sokaktaki insanların korku ve ürküntü dolu bakışları bize aslında çok şey anlatmaktadır. Gerçekten de, sebebi mantıkî olarak bulunamayan bu düşmanlık, uzun yıllar boyunca ve olanca tahripkârlığıyla devam etmiştir. Araştırmamızın ileriki safhalarında bu konulara biraz daha ayrıntısıyla girilecektir. Biz, komünizmin din ve din eğitimi konusundaki düşüncelerine devam ediyoruz.

"Din özü itibariyle, ilim aleyhtarı ve sömürücü mahiyeti dolayısıyla Komünizmle uzlaşamaz. Din daima gericidir, onun yönetici ve temsilcileri ne olursa olsun. Yeni şartlara uydurulsa da öğretileri tefsir edilse de yine Tanrı'ya ve Ahiret'e olan inanç devam edecektir ki, bu inanç ilme ve komünizme muhaliftir ve daima muhalif olarak kalacaktır."[18]

İslâm dinî hakkında bariz çelişkileri olan şu sözlere de bakabiliriz:

"İslâm dininin ilim düşmanı karakterini gösterirken[19] aynı zamanda onun bugünkü şartlar altında, yani İslâm bayrağı altında ilerici olmak bakımından büyük ehemmiyet taşıyan birçok kurtuluş hareketleri yaptığını, bilhassa Mısır'ın liderliğindeki Arap halklarının mücadelesini hesaba katmalıyız."[20]

Komünistlerin iktidarı ele geçirmeden önce dine karşı düşmanlıklarını çok açık ifade etmedikleri, bir nevi takiyye yaptıkları

---

18 "İlim ve din", Moskova, Sayı: 4, Nisan, 1961, a.e.n., s. 8.

19 İslâm dinînin ilim düşmanı değil, tam tersine ilim dostu olduğunu görebilmek Komünistlere nasip olmamış görünüyor. Şayet iddia doğru olsaydı, bilindiği üzere Kur'ân-ı Kerîm 700 küsur kadar âyeti ile ilme, düşünmeye, anlamaya, idrak etmeye çağırmaz, "Allah'tan hakkıyla ancak bilgin kulları korkar" (Kur'ân, Fâtır, 28) buyurmazdı. Ayrıca, yine bilindiği üzere Hadis külliyatlarının hemen ilk bölümü/kitabı "Kitabu'l-İlm" diye başlamazdı.

20 Felsefe Meseleleri, No: 5, Kasım, 1957, a.e.n., s. 8.

da şu beyanlarından anlaşılmaktadır: "Allahsız olduğumuzu programımızda niçin açıkça beyan etmiyoruz? Niçin Hıristiyanları ve Allah'a inananları partiye alıyoruz? İhtilal mücadelesinde birlik... Bizim için daha önemlidir... Programımızda Allahsız olduğumuzu bu yüzden ilan etmiyoruz ve etmemeliyiz; hala birtakım din hurafelerine inanan proleterleri de bu yüzden partiye girmekten alıkoymuyoruz ve böyle yapmalıyız."[21]

Açıkça görüldüğü üzere Lenin ve Partisi, daha ilk başlardan itibaren dine karşı uzlaşmaz ve dinle barışmaz bir mecraya girmişlerdir. Komünist ideolojinin dine, din eğitimine, inanca karşı düşmanlığı o kadar barizdir ki, Çin Komünist Partisi, Mao-Ze Tung ve Sovyet Komünist kurumlarının din aleyhindeki beyanatlarını burada daha da uzatmaya gerek görmüyoruz.

C- DİN'E KARŞI SİYASAL TAVIR

Sovyetlerin İslâm'a karşı yürüttükleri siyasal tavır temelde iki safhaya ayrılır:

a) İslâm'a ve Müslümanlara karşı hoş görünme dönemidir. Devrimin oturması açısından bunu gerekli gördükleri söylenebilir.

b) Komünizmin esas yüzünü gösterdiği dönemdir. Bu dönem katliam, sürgün ve esaret dönemidir. Komünizmin İslâm'ı yok etme iddiasını hayata geçirme dönemidir. Rus liderler, Müslümanların İslâm öğretisinden başka bir öğretiyi kabul etmeyeceklerini az-çok tahmin ediyorlardı. Bunun için Müslümanlar yalan propagandalarla aldatılmalıydılar. Bu nedenle Rusya hükümeti 3 Aralık 1917'de Rusya ve Doğu Müslümanlarına bir çağrıda bulundu. Sovyetler bu beyannamelerinde, "dinî ve millî hayatın mukaddes olduğunu, hükümet

---

21 Lenin, Eserler, C.10, s. 68-69, a.e.n., s. 10-11.

şeklinin de, Müslüman halkın çıkarlarını en iyi koruyabilecek, millî, bölgesel ve federatif prensiplere bağlı, aynı zamanda milliyetler için millî-kültürel otonomiyi sağlayacak bir şekilde olacağını bildirmişlerdi.[22] Rusya anayasa komisyonu 1918 Temmuz'unda da, 13. madde ile din lehinde ve aleyhinde propaganda serbestîsi ile vicdan hürriyetini garanti altına alıyordu.[23] Aslında bu madde ile yapılmak istenen biraz sonra da görüleceği üzere, din karşıtı propaganda ve savaşın usullerini devlet garantisi altına almak anlamına gelmekteydi. Çünkü bu maddeden bir kaç ay önce yani Ocak 1918'de yürürlüğe giren bir kararname ile kilise ve devletin, ayrıca yine kilise ile okulun ayrılması ve kiliseye ait bütün malların hükümet tarafından karşılıksız zapt edilmesi öngörülüyordu. Ayrıca aynı kararnamenin 18. maddesi de okullarda din dersini yasaklıyordu.[24]

Lenin ve Stalin yine Ocak 1918'de "Milliyetler Komiserliği" dâhilinde "Müslümanlar Meselesi İçin Komiserlik" kurulması kanununu ilan ettiler.[25] 1925 yılında vakıflar devletleştirildi, geleneksel, yani İslâmî mahkemeler kaldırıldı. 1926 başında dinî teşekküllerin çalışmaları bütünüyle yasaklandı ve bu teşekküllere karşı her tarafta "Allahsızlar cemiyet"i kurulmaya başlandı. Sovyetler, İslâmiyet aleyhinde 1927'ye kadar çok açık bir devlet siyaseti gütmemişlerdir. Ancak 1930 yılına kadar tedricî bir şekilde "İslâm ile Komünizm Yakınlığı" siyasetinden de vazgeçmişlerdir. 8 Nisan 1929'da ise 23 Ocak 1918'de çıkarılmış kararnamenin aslına sadık kalınarak 68 maddeden ibaret "Dinler

---

22 Hayit, Baymirza, Sovyet Rusya Emperyalizmi ve Türk Dünyası, Güven Yayınları, Ank., 1975, s. 329-330; Wheeler, Geoffrey, Racial Problems In Soviet Muslim Asia, Oxford University Press, London, 1962, s. 11-12.

23 Bociurkiw, a.e., s. 23; Hayit, a.e., s. 15.

24 Hayit, a.e., s. 338; Tür.Tic. ad., a.e., s. 15.

25 Hayit, a.e., s. 331.

Kanunu" çıkarılmıştır.[26] Söz konusu kanunun önemli gördüğümüz bazı maddelerini aşağıya alıyoruz:

Madde 1. Bütün dinî cemaatler 23 Ocak 1918'de neşredilen kararnamenin esasları ile bağlıdırlar.[27]

Madde 2. Bütün dinî cemaatler NKVD[28]'ye kaydedilmelidir.

Madde 3. Dinî cemaatler 18 yaşından yukarı olan din mensuplarının mahallî dernekleridirler.

Diğer maddelerde ise, dinî cemaatlerin toprak sahibi olmaları, matbaa ve sanayi işletmeleri kurmaları yasaklanmıştı. Dinî cemaatler tarafından kitap neşri de yasaklanmıştır.

Madde 18. Devlete ya da cemaatlere ait özel okullarda dinî dersler vermek yasaktır.

Madde 19. Dinî cemaat üyeleri yalnız cemaate ait olan cami etrafında faaliyette bulunabilirler.[29]

Dinler kanununun 36. maddesine göre ise, devlet gerekli görürse, camileri ibadetten daha başka amaçlar için de kullanabilecektir.

Sovyet makamları İslâm aleyhinde etkili bir politika yürütebilmek için her şeyden önce din adamlarından kurtulmak mecburiyetinde idiler. 1930-34 yılları arasında Sovyet Rusya hâkimiyeti altında bulunan Müslüman memleketlerdeki bütün din adamları tevkif edildi. Tarikatler yasak edildiği gibi, tarikat şeyh ve dervişleri de kontrol altına alındı. Dervişlerin toplu olarak tevkifine başlandı. Mesela sadece Türkistan'da Nakşibendî tarikatının mensupları bir milyonun, Kadiriye tarikatının mensupları da altı yüz binin üzerinde idi. Tevkif edilen din adamla-

---

26 Baymirza, H., *a.e.*, ss.335-8.

27 Söz konusu kararnamenin özü yukarıda geçti.

28 İçişleri Halk Komiserliği.

29 Hayit, *a.e.*, ss.338-40.

rının bir kısmı öldürüldü, bir kısmı ise Sibirya'ya sürgün edildi.[30] Şahsen Dağıstan'ın Derbent şehrinde konuştuğum dindar pek çok şahsiyet, bir gece yarısı evlerinden polis gücüyle götürülen birinci derece akrabalarının akıbetlerinden bir daha haber alamadıklarını üzülerek ifade etmişlerdir.

Dine karşı takınılan bu siyasal tavrın, neticede dindar insanların ölümü ya da yok edilmesine müncer olmasına en çarpıcı örneklerden birisi de, Milliyet İşleri Komiserliği'nde yüksek bir mevkide bulunan komünist ama Müslüman bir Tatar olan Sultan Galiyev'dir. "Sultan Galiyev karşı devrim diye nitelendirilebilecek bir hareket geliştirdi. Bu hareket temelde, Marksizm'in Rus ya da Alman yorumunun Müslüman dünyasına uymadığı, Müslüman dünyanın sonuçta Rus şovenizmi tarafından absorbe edileceği fikrine dayanıyordu. Galiyev, Marksizm'i, sanayileşmiş Batı'da algılandığı ve kabul edildiği üzere, gelişmemiş Asya toplumuna uygun bir forma getirmek suretiyle uygulama hedefindeydi. Komünist olmasına rağmen, onun fikirleri İslâmî geleneklerle de örülü bulunuyordu. Onun planı birkaç safha içeriyordu. İlk olarak Volga'nın ortasında Tatar'ca orijinaliyle isimlendirdiği İdil adında Müslüman bir devlet/site teşekkül ettirmek istiyordu. Bu devlete, önce Rusya'daki Türk Müslümanlar katılacak, daha sonra da bütün Rusya Müslümanları katılacaktı. Bu Müslüman devlet ya da federasyon, doğuda Rus olmayanlar arasında komünizm propagandasını organize edecekti. Neticede federatif ya da yarı federatif bölgelerin anakent yöneticileri üzerinde siyasî etkinliğini sağlamış olacaktı. Sultan Galiyev'in bu hareketi Orta Asya'da hatırı sayılır bir karşılık gördü ve Kafkasların da devreye girmesiyle potansiyel bir tehlike halini aldı. 1923'de görevinden alındı, tutuklandı ve Parti'den ihraç edildi. Tamamen ortadan kayboldu. 1930'lu yıllarda öldürüldüğü kabul ediliyor. Aslında

---

30 Hayit, a.e., ss.341.

Sultan Galiyev'in peşinde koştuğu tek hedef Asya'daki bütün Müslümanların birliğini meydana getirebilmekti."[31]

Komünist ideoloji dinî yüksek şahsiyetlere karşı takındığı amansız tutumunu dinî eğitime karşı da göstermekte gecikmedi. Din eğitimine karşı da zecrî tedbirlere başvurmakta hiçbir sakınca görülmüyordu. Araştırmamızda bu hususu şimdi ayrı bir başlık halinde ele alıyoruz.

D- DİN EĞİTİMİNE KARŞI TUTUM

Dinî tamamen ortadan kaldırmayı amaç edinmiş bir ideolojinin din eğitimine karşı da müsamahakâr olması beklenemezdi. Ancak komünist ideoloji din eğitimini sadece yasaklamakla kalmamış, din karşıtı eğitimi yani Allahsızlık propagandasını da önemli bir görev saymıştır. Din eğitimine karşılık olmak üzere tertiplenen "Genç Yaz Günleri" adlı program, Rus yetkililere göre oldukça fazla alaka çekmiştir. Bu ve benzeri programlar neticesinde, halkta dinî eğitime karşı rağbet azalmış, 5-10 sene kadar kısa bir zamanda ibadethanelerin çoğu ya görevlilerce ya da halkın isteği iddiasıyla kapatılmış, bir kısmı da tarih ve folklor müzesi haline getirilmiştir.[32]

23 Haziran 1959 tarihli Kirin Günlüğü adlı gazetede, çocuklara verilen din eğitiminin inanç hürriyetine tamamen zıt olduğu, dolayısıyla bu gayr-i kanunî faaliyetlerin şiddetle tasfiye edilmesi gerektiği belirtilmektedir.[33]

1962'de Moskova Radyosu'nun Yurtiçi yayınlarında şunlar ifade edilmektedir: "Sovyet nizamı, çocukları materyalist, yani Allahsız olarak yetiştirir. Devlet, dinî ideolojinin mekteplerde

---

31 Wheeler, a.e., s. 20.
32 Tür.Tic.Od., a.e., s. 22-23.
33 Tür.Tic.Od., a.e., s. 32.

çocuklara ilmî bilgi ile yan yana verilmesine müsamaha edemez... Umumî bir tahsil veren memleketimizdeki hiçbir okulda din dersi okutmaya izin yoktur."[34]

1959 Ekim'inde "Genç Komünist" adlı derginin 10. sayısında da, anne ve babaların çocuklarına evlerinde verdikleri anti-sosyal ve dinî eğitimden mesul tutulmaları gerektiği ifade edilmektedir.[35]

17 Eylül 1959 tarihli Sovyet Litvanya gazetesinde de Katolik rahip Petr Liepnik'in din dersleri verdiğinden dolayı suçunun ispat edildiği, ceza olarak da bir yıl müddetle mecburî çalışma kampına gönderildiği belirtilmektedir.[36]

1951 tarihli "Genç Bolşevik" adlı derginin 21. sayısında da Komünist ahlakının din ahlakı ile uzlaşamayacağı, binaenaleyh komünist ahlak sisteminin mahiyeti icabı din karşıtı bir eğitim olduğu ifade edilmektedir[37].

1955 tarihli "Sovyet Pedagojisi" adlı derginin "Okulda Allahsızlık Eğitimi" adlı makalesinde şu ifadelere yer verilmektedir: "Sovyet okulları, öğrencilere dine karşı amansız bir tavır aşılamalıdır... Denebilir ki Sovyet okulunun bu ideolojik ve eğitsel sahadaki batıl itikada ve dinî görüşlere karşı faal birer vazifesi, öğrencileri şuurlu birer Allahsız olarak yetiştirmekten ibarettir."[38]

1962 tarihli Komünist Litvanya adlı derginin Nisan ayı sayısında Litvanya Merkez Komitesi 1. Sekreteri A. Snechkus'a ait makalede de şu ifadelere rastlıyoruz: "Litvanya Komünist Partisi Merkez Komitesi Bürosu, İlmî Allahsızlık eğitimini

---

34 Tür.Tic.Od., *a.e.*, s. 34.
35 Tür.Tic.Od., *a.e.*, s. 34.
36 Tür.Tic.Od., *a.e.*, s. 35.
37 Tür.Tic.Od., *a.e.*, s. 39.
38 Tür.Tic.Od., *a.e.*, s. 38.

daha yoğun bir şekilde yaymak üzere bir plân hazırlamıştır... Okuldaki çocukların Allahsız yetiştirilmeleri hususuna bilhassa dikkat edilmiştir."[39]

Komünist ideoloji, Rusya sınırları dâhilinde ve haricinde "dinsizlik eğitimi" konusunda hemen hemen aynı siyaseti izlemiştir.

3 Ekim 1958'de Bulgaristan'da Anavatan Cephesi'nce yapılan açıklama bu doğrultudadır: "Allahsız anne ve babalar, çocuklarına sağlam bir din karşıtı eğitim vermek ve onları dinîn tesirinden korumakla mükelleftirler."[40]

Yine, 15 Ağustos 1957'de Macaristan'da Halk Eğitimi Başkan Yardımcısı Bayan Joburu şunları söylemektedir: "Önümüzdeki uzun zaman içerisinde öğretmenlere, gençliğe ve yetişkin halka din aleyhtarı materyalist bir eğitim vermek bizim en ciddi vazifelerimizden biri olacaktır."[41]

9 Ağustos 1962 tarihli Predjov adlı Çekoslovakya dergisinde de yemekte tuz ne kadar gerekliyse, öğretmenlerin Allahsız olmalarının da o kadar gerekli olduğu belirtilmektedir.[42]

Din eğitimine karşı takınılan bu resmî tutum, elbette birer din eğitimi kurumu olan medreselerin varlığına tahammül edemezdi. Çünkü medreselerden, yüksek tahsilli İslâm din adamları mezun oluyordu. Medreseler birer eğitim kurumu olmasının yanı sıra manevî hayatın merkezleri konumundaydı. Nerede medrese varsa orada Sovyet hâkimiyet ve propagandası zayıftı. Bu nedenle medreselerin kapatılmasına hız verildi. 1924-28 yılları arasında medreselerin tamamı ortadan kaldırıldı [43]. Daha önce

---

[39] Tür.Tic.Od., *a.e.*, s. 37.
[40] Tür.Tic.Od., *a.e.*, s. 36.
[41] Tür.Tic.Od., *a.e.*, s. 35.
[42] Tür.Tic.Od., *a.e.*, s. 35.
[43] Baymirza, *a.e.*, s. 343.

yüz kadar medrese varken bu tarihten sonra sadece Buhara'daki iki tanesinin faaliyetini devam ettirmesine izin verildi.[44] Resmî makamların da onayıyla dinî hiyerarşinin az da olsa varlığına müsaade edildi ama bu dinî hiyerarşinin elinde hiçbir güç yoktu. Üstelik bütün çabalar laik eğitimin ve materyalizmin daha da sağlamlaştırılması için harcanıyordu.[45] Gerçekten de bir yaşam tarzı olarak Komünizm, İslâm'ı, en tehlikeli ve herhangi bir Hıristiyan mezhebinin aksine en itirazcı olarak görmektedir. İslâm'a karşı bakış; onu gerici, maddî gelişime karşı düşman, emperyalistlerin ve doğu'lu feodalitenin kendi çıkarlarını korumak için kullandıkları bir olgu şeklindedir. Genelde, Rusların İslâm'a karşı uyguladıkları süreç, dil, eğitim, sanat, edebiyat ve son zamanlarda da tarihî coğrafyaya uyguladıklarından oldukça farklıdır. Onlar, bu saydıklarımızın hemen hepsini Ruslaştırmaya çalışmış, İslâm'ı ise tamamen yok etmek istemişlerdir.[46]

İslâm'ı yok etme çabaları, devlet eliyle ve örgütlü bir şekilde yapıldığından, bu örgütlenmenin nasıl yapıldığı konusuna kısaca bakmaya çalışalım.

E- DİN ALEYHTARI PROPAGANDANIN ÖRGÜTLENMESİ VE EĞİTİLMESİ

Bryan'a göre,[47] din düşmanlığı propagandasının tertip ve yönetiminin asıl sorumluluğunu Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi Sekreterliği, Propaganda ve tahrik şubesi yüklenir. İkinci derecede sorumluluk, Parti hiyerarşisinde

44 Tür.Tic.Od., *a.e.*, s. 41.
45 Wheeler, G., *a.e.*, s. 34.
46 Wheeler, *a.e.*, s. 35, 35.
47 Bryan, Fanny E., Sovyetler Birliği'nin Çeçen-Inguş Cumhuriyetinde Din Aleyhtarı Faaliyetler ve İslâmiyet'in Var Olma Mücadelesi, Çev: Yasin Ceylan, Orta-Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara, 1985, s. 2.

bir kademeden diğer kademeye geçer. Her idari kademede bu işi bir parti sekreteri kontrol eder. Bu parti sekreterine "bilimsel ateizm konseyi" şeklinde kurumlaşmış bir uzmanlar kadrosu yardımcı olur.

Parti gözetiminde çok sayıda kurum ateistik çabalara iştirak eder. Bunlar, üniversiteler, okullar, öncüler, komsomollar,[48] yayın organları, sendikalar, kültür ve eğitimle ilgili kuruluşlar, siyasal eğitim örgütü ve geniş bir propagandacı grubuyla diğer grupları da kapsar.

Parti, mensuplarından din dâhil olmak üzere burjuvaziden geriye kalan her türlü nesne ile mücadele etmelerini ister. Halkın ve parti mensuplarının bu mücadelede pek istekli olmamaları üzerine, parti merkezi din-karşıtı faaliyetlerde kullanmak üzere halkın bazı kesimlerini organize edebilmek için çok çaba harcamıştır. Parti, özellikle kendi çevrelerinde saygın olan kimseleri listeye almaya gayret etmiştir. Müslüman toplumlarda yaşlılara saygı gösterildiği bilindiğinden, listeye yaşlıları alabilmek için de özel gayret sarf edilmiştir.

1960'lara kadar din aleyhtarı propagandacılar ya kötü yetiştirilmişler ya da hiç özel eğitim görmemişlerdi. Çoğu zaman ateistin tek meziyeti Allah'a inanmamaktı.[49]

Din aleyhtarı uzmanları yetiştiren merkezlerden biri de Grozni'deki Çeçen-İnguş Cumhuriyeti Pedagoji Enstitüsü'dür. Enstitüye bağlı her fakülte, bilimsel ateizmin ana ilkeleri üzerinde bir öğretim sunar. Propaganda alanında ihtisas yapan öğrencilerin eğitimi, ateist öğrenci kulüplerince pekiştirilir. Üyeler din aleyhtarı propagandanın metotlarını öğrenirler ve tatilde, Cumhuriyetin kırsal bölgelerinde yaşayan halk üzerinde uygularlar.

---

48 Komünist ideolog yetiştiren fakülte.

49 Bryan, a.e., s. 3.

Devletçe desteklenen diğer yetiştirme merkezlerinden birisi de Öğretmen Tekâmül Enstitüsü'dür. Bu enstitü 1958-68 yılları arasında 1300 kadar uzman eğitmiştir. Enstitü müfredatı, çocukların dine karşı eğitilmesi için gerekli dersleri de içermektedir. Bu enstitü 1961-63 yılları arasında 119 kulüp uzmanı, 70 kütüphaneci ve bilimsel ateizmin temelleri ve uygulaması alanında eğitilmiş 700 civarında öğrenci mezun etmiştir.[50]

Din aleyhtarı propaganda eğitimi için parti, mevcut olan beyin gücünü etkili bir şekilde kullanmaktadır. Din aleyhtarı propaganda alanında ünlü uzmanlar, yüksek öğretim kuruluşlarından, toplumbilim ve tabii bilimler alanında uzman olan profesörler, tarih, dil eğitimi, tıp ve ekonomi dallarında bilimsel araştırma yapan enstitü üyeleri, konferans ve seminer vermekle görevlendirilir. Bu profesyonel kimselerin vakitlerinin bir kısmını teorik ve metodolojik din-karşıtı derslere vermeleri zorunludur.[51]

Din aleyhtarı propagandacıların eğitimi iki kademeli bir sistem takip etmektedir. Birinci kademede öğrencilere bilimsel ateizmin ana ilkeleri ve din ile ateizm tarihinin temel bilgileri öğretilir. Propaganda sanatının organizasyonu ve metotlarına ağırlık verilir. Bu kademedeki eğitim süresinde bir konuşmanın nasıl yapılabileceği, din aleyhtarı amaçlar için bilimsel alandaki başarıların nasıl kullanılacağı, sorulu cevaplı seansların nasıl düzenleneceği, dinlenme ve okuma salonlarının nasıl tertipleneceği ile ilgili bilgilerle birlikte diğer birçok önemli öğütler verilir.

İkinci kademedeki eğitimde öğrenciler İslâm'la ilgili bilgiler edinirken, İslâm'ı anlatan kısa süreli kurslara girer ve onu nasıl eleştirebileceklerini öğrenirler. Öğretilen konular şunlardır:

---

50 Bryan, a.e., s. 3.
51 Bryan, a.e., s. 4.

1. İslâm Tarihî,

2. İslâm'ın menşei ve mahiyeti,

3. Temel inançlar,

4. İbadet ve gelenekler,

5. Dinî bayramlar,

6. Dinî mezhepler,

7. İslâm'da kadının yeri, vs.

Bazı seminerler Cumhuriyet'te ortaya çıkan dinî problemleri konu edinir. Bu seminerler şu konuları araştırır:

1. İslâm'ın değişik bölgelerde, şehir ve yerleşim merkezlerindeki etkinliği,

2. Cumhuriyet'te mevcut olan çeşitli sufî tarikat ehlinin gerici faaliyetleri,

3. Cumhuriyet'te kaybolmayıp yaşaya gelen örf, adet, şeriat kanunları ve bunların uygulandığı yerler,

4. Birden fazla kadınla evlenme geleneğinin hala devam etmesi, kan davaları, vs.

Komünist Partisi, din aleyhtarı propagandacılara faaliyetlerinde devamlı destek sağlamak üzere pek çok müessese kurmuştur. Bunlar arasında en önemli olanları şunlardır: Bilimsel Ateizm Konseyi, Vilayet Metodoloji Üniversiteleri, Siyasal Bilgiler Enstitüleri.[52]

Din aleyhtarı neşriyatın rakamları da enteresan boyutlardadır. 1958'de 264 çeşit din-karşıtı basılan kitap 6.711.000 nüsha olarak dağıtılmıştır. 1960'da ise 403 çeşit, dağıtılan nüsha sayısı ise 6.248.000, 1961'de 355 çeşit, dağıtılan nüsha 5.422.000, 1962'de 336 çeşit, dağıtılan nüsha ise 5.845.000'dir. Bu rakamlara periyodikler dâhil edilmemiştir.[53]

---

52 Bryan, a.e., s. 5-6.

53 Tür.Tic.Od., a.e., s. 41.

F- DİN KARŞITI PROPAGANDA/EĞİTİM FAALİYETLERİNİN BAŞARI DURUMU

Bu derece organizeli olmasına rağmen din-karşıtı faaliyetlerin başarısız kaldığı anlaşılmaktadır. Bryan'a göre[54], din aleyhtarı programlar açık bir şekilde başarısızlığa uğramıştır. A. Benningsen'e göre de[55], din karşıtı propaganda devam etmekte ve gelecekte de devam edeceğe benzemektedir. Başarılı olup olmadığı ise tartışılır bir konudur. Hayit de[56] Sovyetlerin, propaganda da başarısız kaldıklarını anlayınca, 7 Ağustos 1958'de bu duruma karşı bir tedbir almak amacı ile "İlmî Allahsızlık propagandasında büyük kifayetsizlikler ve bunların düzeltilmesi" ile ilgili bir karar kabul ettiklerini belirterek, söz konusu kararın ayrıntılarına yer vermiştir. 11 Kasım 1954'te de "Halk Arasında İlmî Allah'sızlık propagandası hakkındaki hatalar" konusunda bir karar daha alınmıştır. Aslında, 1922 yılında, din üzerine yapılmış son konuşmalarından biri olan "Militan maddeselciliğin anlamı üzerine" konulu makalesinde Lenin de[57], parti ve hükümet görevlilerini "din karşıtı propaganda" hususunda oldukça yetersiz ve başarısız gördüğünü belirterek onların daha fazla çalışmasını istemiştir.

Din aleyhtarı propaganda neden başarısızlığa uğramıştır? Bryan'a göre[58] bunun iki nedeni vardır. Birincisi, din aleyhtarı programların ve propagandacıların kifayetsiz ve can sıkıcı hale gelmiş olmasıdır. Nitekim propagandacılar çoğunlukla Rus, Ukrayna'lı, Ermeni ve Ossetian'lı olup İslâm'la ilgili meseleleri

---

54 Bryan, a.e., s. 10.

55 Bennigsen, Alexandre, The Afghan War and Soviet Central Asia, (Afgan Savaşı ve Sovyet Orta Asya), Middle East Technical University, Ank., 1986, s. 6.

56 Hayit, a.e., s. 350.

57 Lenin, Din Üstüne, s. 72-73; Bociurkiw, a.e., s. 26.

58 Bryan, a.e., s. 13.

az kavrarlar ve onlara ilgi duymazlardı. İkinci ve belki de en önemli neden ise, İslâm'ın tekrar gücünü göstermesi olayıdır. Sebepleri pek anlaşılamamakla birlikte dine karşı ilgi ile birlikte, İslâm'a duyulan ilgide de bir uyanış gözlenmektedir. Geçmişi keşfetme ve geleneksel değerlere karşı gittikçe büyüyen bir ilgi vardır. Milliyetçilik akımlarının gelişmesi, İslâm'a saldıranlara karşı büyük bir düşmanlık duygusuna yol açmıştır. İslâm, millî mirasın bir parçası olarak görülmektedir. Bu canlanış, genç kuşakla aydın tabakasında özellikle güçlü olmuştur.

Lenin'in "din" konusundaki görüşleri daha önce geçmişti. Onun din-karşıtı propagandaya neden bu derece önem verdiği de ayrı bir sorudur. Dine karşı düşmanlık hislerinden başka bir amil de böyle bir politika izlenmesine sebep olmuş mudur?

Pennar [59], Sovyet politikasının bu hususta iki temel korkuya sahip olduğunu belirtiyor ve şöyle devam ediyor: Bu korkuların başında pan-İslâmcı ve pan-Turancı hareketler gelmektedir. Aslında bunlar gereksiz endişelerdi. Ne pan-İslâmcılık ne de pan-Turancılık devrim öncesi ve sonrası Rusya'sında derin köklere sahip değildi. Müslüman topluluk çeşitli kısımlara ayrılmıştı. Büyük bir çoğunluğu Sünnî dindarlardı. Bir kısmı hem dindar hem sosyalistti. Sadece çok az bir kesim Pan-İslâmcı ve Pan-Turancı sayılabilirdi. Ama buna rağmen hükümet endişelendi ve Lenin din-karşıtı propagandaya büyük önem vermeye başladı. Tabidir ki bu anlayış ve telakki, Müslümanların dinî müesseselerini yıkma, Müslümanların dışarıdaki Müslümanlarla bağlarını kesme ve Müslüman toplumu, mümkün olan en küçük topluluklara ayırma politikasını da beraberinde getirmiştir.

---

[59] Pennar, Jaan, "Islam and Communism" (İSLÂM ve Komünizm), A Conference Sponsored by Institute for the Study of the USSR, New York, 1960, s. 13-14-15.

Din-karşıtı propaganda istenilen başarıyı elde edememesine rağmen yakın yıllar itibariyle de devam etmektedir. Bennigsen'e göre [60], 1980'den itibaren Sovyet Orta Asya'sında yeni ve yoğun bir anti-İslâmî propaganda başlamıştır. Propagandanın yoğunluğu, Türkistan, Kafkas dilleri ve Rusça olarak bastırılan kitap ve broşür sayısına bakılarak anlaşılabilir. 1980 yılında bu türden 27 çeşit kitap ve broşür yayınlandı. Bu sayı 1982'de 37 ve 1983'de de 52'dir. 1984'e ve daha sonraki yıllara ait rakamlar henüz elimizde değildir. Bu yayınların özellikle Kafkasya'yı hedeflediğini de belirtmiş olalım. Bu yeni anti-İslâmî kampanyanın -ki bu kampanyaya sayısız makaleleri ve medyayı da dâhil etmeliyiz- ana temaları şunlardır:

1. İslâm ve Marksizm'in kesinlikle bir arada olamayacağı,

2. İslâmî gelenek, örf, adet ve ibadetlerin bağnaz yapısı,

3. Fundamentalist eğilim tehlikesi. Çünkü İslâmî fundamentalizmin bir nevi sosyal düzen dışı karakter taşıdığına inanılmaktadır.

1982'den önceki din-karşıtı yayınların ana teması, bütün dinler ve tabi ki İslâm'ın bilim-karşıtı yapısına değinmek, ayrıca dinî/ahlaki yapı ile sosyalist sistemin zıtlığını öne sürmekti. Bugün bile bu tür yayınların temel iddiası, din karşıtı ve ateistik eğitimin bütünüyle yeniden organize edilmesi ve İslâm ile Marksizm'in uzlaşmazlığı konularıdır.

Gorbaçov ve Yeltsin'le uzanan değişim çizgisinde, bu geleneksel anti-İslâmî stratejinin değişip değişmeyeceğini zaman gösterecektir. Kanaatimiz odur ki Moskova'nın dış ülkelerde İslâm'a taraftarmış ya da hoşnutmuş görüntüsü, içeride ise örtük düşmanca tavrı devam etmektedir. Öyle görünüyor ki yeni yönetim çizgisi bu çifte standardı hem mümkün görmekte, hem

---

60 Bennigsen, The Afghan War, s. 5-6.

de bu yolla Sovyetlerdeki Türk-Müslüman Cumhuriyetlerini bu şekilde yönetmeye çalışmaktadır.

G- DİN ÜZERİNDEKİ YASAMANIN SINIRLILIĞI

Moskova hükümetinin önderliğinde 1914/42'de kurulan dört ayrı Diyanet İşleri Müdürlüğü (Taşkent, Buhara, Baynas ve Ufa) İslâmiyet'e uyum sağlamak için, daha doğrusu İslâmiyet'i Sovyet hukukunun denetimi altına getirmek için devreye sokulmuştu.[61] Ancak 1975 Haziran'ında yürürlüğe giren din yasası, müdürlükleri dört büyük müftülük haline getirdi (Türkistan, Kuzey Kafkasya, Azerbeycan ve Volga). Bu müftülerin görünüşte büyük yetkileri vardı ve ülke çapında maksimum 2000 kadar memura nezaret ediyorlardı.

Bennigsen'e göre[62] bu müftüler Sovyetler dâhilindeki din karşıtı, özellikle İslâm aleyhindeki propaganda, eğitim faaliyetleri, basılı malzemeler ve Müslüman cumhuriyetlerde bugüne değin neler olup bittiği konusunda hiçbir görüş belirtmemişlerdir. Ayrıca bu müftüler, zaman içerisinde camilerin kapatılmasına da ses çıkarmadıkları gibi, Rus hükümetlerini daima öve gelmişlerdir.

1917 Ekim devriminden günümüze kadar, bir taraftan din karşıtı propaganda-eğitim faaliyetleri, devletin İslâm ve Müslümanlar üzerindeki menfi tutumu, diğer taraftan da Komünist ideolojinin sınır tanımaz din düşmanlığı, birer eğitim yuvası olan camiler, Kur'ân Kursları ve diğer dinî müesseseler açısından oldukça negatif neticeler doğurmuştur.[63]

---

61 Bräker, Hans, "İslâmîyet Sorununun Sovyetlerin İç ve Dış Politikasındaki Yeri", (Çev: Prof. Dr. Yulug Tekin Kurat), Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ank., 1984, s. 6.

62 Bennigsen, Alexandre, Islam In Soviet Union (Sovyetler Birliği'nde İSLÂM), Middle East Technical University, Ank., 1985, s. 8.

63 Bennigsen, a.e., s. 7.

1928'den itibaren bütün dinî mahkemeler, vakıflar, din eğitimi veren müesseseler kapatılmış ve devlet sınırları dâhilinde 24.000 olan cami sayısı (bu sayıya Buhara ve Hiva'dakiler dâhil değildir) günümüzde 400 civarına inmiştir. İslâm, halk hayatından tamamen elimine edilmeye çalışılmıştır. Bazı bölgelerin 1984 yılına ait cami rakamları şöyledir:

Cumhuriyet Adı	**Müslüman Nüfus**	**Cami Sayısı**
Azerbaycan Cumhuriyeti	6.100.000	16 (2 sünnî, 14 şiî)
Türkmenistan Cumhuriyeti	2.200.000	4 (küçük köy camileri)
Dağıstan Cumhuriyeti	2.000.000	12
Çeçen-İnguş Cumhuriyeti	1.100.000	0 (1944-1978 yılları arası)

Bräker'e göre, alınan bu zecri tedbirlerin büyük bir faydası görülmemiştir. Sovyet devleti yasamasının İslâm'la ilgili temel hedefi, İslâmî müesseselerin gücünü ortadan kaldırmaktı. Bunda başarılı olunamadı, çünkü Rus Ortodoks kilisesinin tersine İslâmiyet, "Kilise" biçiminde kurumlaştırılmış kalıpları önemsemiyordu. Ne hiyerarşi ne de dinî adalet mekanizması gibi konular İslâmiyet'e ağırlıklarını koyamamışlardır. İbadetin yapılabilmesi için ne bir imama tahsis edilmiş idari bir bölge, ne de bir ruhban sınıfı gereklidir. Namaz kılınan camilerin varlığı da dinî görevin mutlaka yerine getirilmesi için gereken yerler olarak düşünülmemiştir. Cami, Müslümanlar için dinsel bir kurum değil, fakat ümmet içindeki kardeşliğin ifadesidir.[64]

Bräker, müftülerin izlediği politika konusunda da farklı düşünmektedir.[65] Müftüler, Marksist-Leninist düşünceyi adeta

[64] Bräker, a.e., s. 6.
[65] Bräker, a.e., s. 7.

zora sokan biçimde, yalnız dinîn korunması değil, aksine Sovyetler Birliğinde İslâmiyet'in canlanmasını hazırlayacak bir gelişmeye yol açmıştır. Müftüler bir taraftan tanrısız devlet otoritesine övgüler yağdırırken, öte yandan büyük İslâm cemaatinin haklarına sahip çıkmaya çalışmaktadırlar. Bräker, devamla şu tespitlerde bulunuyor:[66]

Müslüman hocaların bu davranışı kesinlikle görünümü kurtarmak anlamına gelmez. Eski Orta Asya Diyanet İşleri Başkanı olan Müftü Ziyaeddin Babahan, 1979 Eylül'ünde Duşanbe'de yaptığı konuşmada, açık bir şekilde Müslüman ümmetin bir ferdi olduğunu belirtmiştir. Bu ümmet düşüncesi bütün İslâm ülkelerine yayılacak biçimde gelişecek ve Kur'ân'dan kaynaklanan şeriat, çağın gereklerine göre pratik düzenlemelerle, çağdaş İslâmiyet'in yönetsel, hukuksal ve ekonomik temellerini atacaktır. Bu gelişmenin neden olduğu siyasal hadiselerin, sadece "buzdağının ucu" gibi görünen bir başlangıç olduğunun bilinmesinde fayda vardır. Dolayısıyla ileride Müslüman Türk cumhuriyetlerinin siyasal gelişmesi için geçerli olacak ölçüler, yalnızca İslâmiyet'in değer yargılarına bağlı düzenlemeler olacaktır.

Bräker'in bu tespitlerine, özellikle de siyasal anlamdaki ileri sürdüğü fikirlere katılamıyoruz. Kanaatimiz odur ki maddî gelişme olmadan manevî gelişme çok zordur. Bu cumhuriyetler siyasal ve ekonomik bağımsızlıklarını elde edecektir demek öyle zannediyoruz ki oldukça ütopiktir. Ayrıca bu milletleri maceraya sürüklemek anlamına gelebilecek bu tür yaklaşımların hiç de mutlu sonuçlar vermediği gözler önündedir. Müslüman-Türk Cumhuriyetlerinin takip etmesi gerektiğine inandığımız yol akılcı ve çıkarcı yaklaşımlardır. Din ve dünya beraber götürülmelidir. Macera ruhlu politikacılar tarafından çok rahat istismar

---

66 Bräker, a.c., ss.9-10.

edilebilecek olan "din" konusunun öncelikle "eğitsel" alanda ele alınması gerektiği kanaatindeyiz.

H- MÜSLÜMAN BÜROKRATLARIN DİNİ-İDEOLOJİK TUTUMU

Sovyet otoritelerinin kuvvetli baskısına rağmen, Müslüman kadrolar tabi ki İslâm dinîne karşı sempatik davranmaktadırlar. Mohaçkale ve Derbent'te bizzat karşılaşmış olduğumuz üst düzey bürokratlar Ramazan'da oruç tuttuklarını ya da namaz kıldıklarını bir vesile ile dile getirmişlerdir. Bürokrasinin üst kademelerindeki bu insanlar, hatta politbüroya dâhil kimseler aynı İslâmî unsurları yaşamaya devam etmektedirler. Dinî evlilikler, cenaze törenleri, dinî bayramlar, Ramazan orucu gibi.

Ancak bütün bunlara rağmen sosyolojik görüntü biraz farklıdır. Müslüman bürokratların, Rus meslektaşlarına karşı bu dinî-ideolojik tutumlarından kaynaklanan bazı karışıklıklar mevcuttur. Bennigsen, bu hususu şöyle analiz etmektedir:[67]

Bunları dört ana grupta ele alabiliriz:

Birincisi; bu Müslüman bürokratlar, derin bir şekilde az ya da çok gizli bir Rus düşmanlığı yaşamaktadırlar, özellikle de Komünist Partisi üyelerine karşı. Bu düşmanlık, makam yarışında, Partide karar verme mekanizmalarından dışlanmalarında, atamalarda ve ordudaki tayinlerde kendini hissettirmektedir. Orduda genel olarak komuta konseyinde Müslüman Türk yoktur. Yine aynı şekilde önemli olarak Ruslar üzerinde geleneksel Türk üstünlüğü duygusunu da hesaba katmak gerekir. Bu, hepimizin kolaylıkla anlayabileceği gibi, orta çağlar

[67] Bennigsen, Alexandre, Soviet Muslim Intelligentsia In Central Asia, Ideologies and Political Attitudes (Sovyet Müslüman Entelijansiya, İdeolojiler ve Politik Tutumlar), Middle East Technical University, Ank., 1986, ss.4-7.

boyunca Türklerin Rusları kendi egemenliklerinde tutmuş olmalarıdır. Bu husus ne Türklerce ne de Ruslar tarafından unutulmuş değildir.

Müslüman bürokratların bu ideolojik tutumundan kaynaklanan, karar mekanizmalarında rol alamama süreci hem Cumhuriyetlerde hem de Moskova'da devam etmektedir.[68] Ancak, bu durumun meşhur bir istisnası vardır, Haydar Aliyev. Ama onun bu durumu Türk kökenli olmasından dolayı değildir. Bilindiği gibi Aliyev, KGB içerisinde general rütbesindeydi.

---

68 Bennigsen, Alexandre, Self-Determination In Soviet Central Asia-Problems and Prospects (Sovyet Orta-Asya'sında Karar Verme Mekanizması-Problemler ve Çözümler), Middle East Technical University, Ank., 1986, s. 11.